

Kelamın İnsana Dönük Yüzü: İlahi ve İnsani Arasındaki Dengenin Yeniden Kurulması

The Human Face of The Theology: Restoring the Balance between the Divine and the Human

Ayşe Kalyoncu¹, Berat Sarıkaya²

Öz

Bu makale, İslam düşünce dünyasında Kelam ilminin günümüzdeki rolünü ve önemini tartışmaktadır. İslam düşüncesinde Kelam ilminin, diğer ilim dallarından farklı metotlara sahip olduğu ve bu metotların zamanla değiştiği bilinmektedir. Yeni bir Kelamın ihtiyacı, geleneksel Kelam'ın günümüzün karmaşık ve değişken dünyasına uyum sağlayamaması ve çağın sorunlarına etkili çözümler sunamamasıyla doğrudan ilişkilidir. Geleneksel Kelam, tarihsel koşullar ve düşünce yapıları içinde gelişmiş olup belirli bir bağlamda anlam kazanmıştır. Ancak, günümüzde karşılaşılan zorluklar ve meydan okumalar, yeni bir Kelam'ın arayışını zorunlu kılmaktadır.

Bununla birlikte, yeni bir kelamın inşası sadece çağın zorluklarına değil, aynı zamanda İslam geleneğinin köklü öğretilerine de dayanmalıdır. Bu, geleneği dikkate almanın ve onunla diyaloga girerek çağın sorunlarına uygun çözümler bulmanın önemini vurgular. Yeni bir Kelam'ın, İslam'ın temel değerlerine bağlı kalmakla birlikte modern dünyanın gerçekleriyle uyumlu bir şekilde düşünce üretmesi gerekmektedir.

Bu bağlamda makalede, özellikle "Sosyal Kelam" konusuna temas edilmiştir. İnsan, Tanrı ve toplumsal değişim dinamiği arasındaki ilişkiler incelenirken, geleneksel düşünce kalıplarının sorgulanması ve yenilikçi bir perspektifin ortaya konulması gerektiğine dikkat çekilmektedir. Tanrı'nın varlığının insanın varlığından ayrı düşünülmemeyeceği ve Sosyal Kelam'ın bu anlamda insanı merkeze aldığı vurgulanmaktadır. İnsanın Tanrı ile olan ilişkisi, onun özgürlüğü ve sorumluluğuyla ilişkilendirilerek değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yeni İlm-i Kelam, Sosyal Kelam, Tanrı, İnsan, Toplumsal Değişim

Abstarct

This article discusses the current role and importance of the science of kalam in the world of Islamic thought. It is known that the science of kalam in the world of Islamic thought has different methods from other branches of science and that these methods have changed over time. The need for a new theology is directly related to the inability of traditional theology to adapt to today's complex and changing world and to offer effective solutions to the problems of the age. Traditional theology has developed within historical conditions and structures of thought and has gained meaning in a specific context. However, today's challenges and difficulties necessitate the search for a new theology.

However, the construction of a new theology must be based not only on the challenges of the age, but also on the well-established teachings of the Islamic tradition. This emphasizes the importance of taking the tradition into account and engaging in dialogue with it to find appropriate solutions to the problems of the age. A new theology needs to think in a way that is compatible with the realities of the modern world while adhering to the core values of Islam.

In this context, the article particularly touches upon the subject of "Social Theology". While examining the relationships between man, God and the dynamics of social change, it is pointed out that traditional thought patterns should be questioned and an innovative perspective should be put forward. It is emphasized that the existence of God cannot be separated from the existence of man and that social theology puts man at the center in this sense. Man's relationship with God is evaluated in relation to his freedom and responsibility.

Keywords: New Theology of Kalam, Social Theology, God, Human, Social Change

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 25 / 01 / 2024

Accepted: 19 / 05 / 2024

¹ Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Enstitüsü Doktora Öğrencisi, Gümüşhane, Türkiye, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0003-3700-8316>.

² Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, berat Sarıkaya@gumushane.edu.tr, Gümüşhane, Türkiye, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-3308-6184>.

Giriş

İslam düşünce dünyasında önemli bir yere sahip olan Kelam ilminin günümüzde bu yerini koruyup korumadığı meselesi tartışma konusudur. Tarihi seyri içinde Kelam ilmi İslam inanç akidelerini savunma görevini yerine getirmeye çalışmış ve bu konuyla bağlantılı olarak disiplinler arası bir bakış açısı oluşturmuştur. Fakat her ilim dalında olduğu gibi Kelam ilminde de ortaya çıkan durağanlık, kendini yenileyememesine ve çözüm üretmede yetersiz kalması gibi eleştirilere maruz kalmasına neden olmuştur. Bunun nedenleri arasında birçok husus sayılabilir.

Bunlardan birisi geleneksel Kelam'ın çağdaş sorunlara uygunluğu meselesidir. Zira Kelam genellikle Orta çağ İslam düşüncesinin çerçevesinde geliştiği için, modern bilim, felsefe ve sosyal bilimlerdeki gelişmeleri yeterince hesaba katmamış olabilir. Diğer taraftan Kelam genellikle İslam inancını savunmaya odaklanırken, çağdaş dünya görüşlerine ve din dışı felsefi sistemlere karşı savunma yapmakta bazen yetersiz kalabilmektedir. Bu durum ise, özellikle seküler veya ateist bakış açılarına karşı etkili bir argüman geliştirmekte zorlanabileceği anlamına gelmektedir.

Kelam ilmi geleneksel olarak İslam inancını savunmak ve diğer inanç sistemlerine karşı argümanlar sunmak için geliştirilmiştir. Kelam, diğer inanç sistemlerini ele alırken genellikle onları çürütmeye veya reddetmeye odaklanır. Bu, karşıt görüşlerin eleştirel bir şekilde incelenmesi yerine, önceden kabul edilmiş kendi inançlarının doğruluğunu savunmaya daha fazla zaman harcanmasına neden olabilmektedir. Bu durum, Kelam'ın daha çok reddiyeci bir yaklaşım sergilediği ve ön kabullere dayandığı şeklinde yorumlanmaktadır. Kelam, genellikle İslam inancının belirli temel önermelerini kabul ederek başlar. Bu temel önermeler, örneğin Tanrı'nın varlığı, peygamberlik, ahiret gibi, İslam inancının merkezindeki konuları içermektedir. Kelamcılar diğer inanç sistemlerini ele alırken, genellikle bu İslami temellere dayanırlar.

Bu reddiyeci yaklaşım, Kelam'ın diğer inanç sistemleriyle etkili bir diyalog kurmasını engelleyebilir. Diyalog, karşıt görüşler arasında anlayışı artırabilir ve ortak noktaları bulmaya yardımcı olabilir. Kelam'ın daha çok reddiyeci tutumu, bu tür bir diyalogun önündeki engellerden biri olarak kabul edilebilir.

Eleştirilere neden olan bir diğer husus ise, Kelam'ın genellikle cedele dayalı bir üslup kullanmasıdır. Bu üslup onu pratik hayattan uzaklaştırmakta ve sadece teorik bir düzleme hapsedmektedir. Zira Kelam, genellikle soyut ve teorik meseleler üzerinde yoğunlaşırken, pratik hayatın karmaşıklıklarını ve gerçek dünyadaki sorunları ele almada eksik kalabilmektedir. İnsanların günlük yaşamda karşılaştığı etik, sosyal ve politik meseleler gibi somut konulara dair pratik çözümler sunmak yerine, genellikle metafizik ve teolojik sorunlar üzerinde odaklanmaktadır. Bu da Kelam'ın insan merkezli bir bakış açısından uzaklaşmasına ve pratik yaşamla bağlantısını zayıflatmasına neden olmaktadır.

Kelam'ın genellikle didaktik bir özellik taşıması ve soyut argümanlar üzerine odaklanması, insanın psikolojik ve ruhsal yönünü ihmal etmesine ve günlük yaşamla ilişkilendirme konusunda yetersiz kalmasına sebep olmaktadır. Bu, Kelam'ın pratik etkisini sınırlamakta, insanların günlük hayatlarında karşılaştıkları duygusal ve ruhsal zorluklarla nasıl başa çıkacaklarına dair pratik rehberlik sunmada eksik kalmasına neden olmaktadır. Bu eleştiriler çoğaltılabilmektedir (Yarımbaş, 2004: 73-82).

Söz konusu eleştiriler çerçevesinde bakıldığında Kelam ilminin topluma yön vermekten uzak çoğunlukla soyut bazı kavramlar üzerinden zihinsel faaliyet üreten bir entelektüellik içinde kaldığı görülebilir. Bu sebeple Kelam'ın içinde bulunduğu zamana göre insanların ihtiyaçlarına cevap verecek bir ilim haline gelmesi gerekir. Zira bu yenilenmeyi yaparak Allah, insan ve tarih arasında irtibatı en iyi şekilde kurabilme kapasitesine sahip ilim Kelam'dır.

Kelamcılar, teorik tartışmaların ötesine geçerek, Kelam'ın pratik hayatta nasıl uygulanabileceğini ve insanların günlük yaşamlarında nasıl bir rehberlik sağlayabileceğini daha fazla vurgulayabilirler. Kelam'ın insanın psikolojik ve ruhsal ihtiyaçlarına daha fazla odaklanmasını ve günlük yaşamdaki sorunlara pratik çözümler sunmasını sağlamak için daha insan merkezli bir yaklaşım benimseyebilirler.

1. Oluşum ve Gelişim Seyri Açısından Kelam İlmi

İlimler külli ve cüzi olmak üzere ikiye ayrılır. Kelam ilmi, dini ilimler içinde külli ilim diğer ilimler ise cüzi ilim olarak adlandırılır. Çünkü müfessir, mütekellimin ilgilendiği unsurlardan yalnızca kitabın anlamını alır ve onun üzerinden çalışır. Muhaddis ise mütekellimin başka bir ilgi alanı olan sünneti alır ve onun sübut yollarını inceler. Fakih mükelleflerin fiillerini, usulcü ise bu hükümlerin delalet yönlerini araştırır. Kelamcı ise bütün mevcudatı inceleyerek dini ilimlerin ilkelerini ispat görevini üstlenir (Gazâlî, 1993: 4; Çelebi ve Erel, 2017: 26). Dolayısıyla Kelam ilmi varlığın kaynağı olarak Allah'ı, vahyin gönderilme sebebi olarak insanı ve bunların ortak eylem süreci olarak tarihi esas alır (Düzgün, 2010: Önsöz).

Zira Kelam'ın tarihi seyrine bakıldığında onun, dini naslara dayanarak bu üç alan içindeki sosyal, kültürel ve siyasal olaylar sonucunda ortaya çıkan tartışmalarla şekillendiği görülmektedir.

Örneğin Hz. Peygamber'in ölümünden sonra bir problem olarak ortaya çıkan hilafet meselesi Müslümanlar arası ayrılığın ilk kıvılcımı olarak görülebilir. Peygamberliğinin yanı sıra Medine'de kurulmuş bir topluluğun başkanı olarak Hz. Muhammed'in yerine kimin geleceği tartışması daha o defnedilmeden önce başlamıştır. Mesele ilk olarak Hz. Ebubekir sonrasında da Hz. Ömer ile nispeten çözülmüş görülmektedir. Ancak Hz. Osman döneminde tartışmalar alevlenmiş ve süreç Hz. Osman'ın katledilmesi ile sonuçlanmıştır. Hz. Osman'ın ardından halife olan Hz. Ali dönemi de benzer tartışmalarla geçmiştir. Önce Cemal Vakası ile bazı sahabenin, daha sonra da başında Muaviye'nin olduğu Emeviler'in Hz. Ali'ye karşı isyan etmeleri bu dönemde Müslümanlara ağır kayıplar verdirmiştir. Müslümanlar bu kayıpların sebepleri konusunda düşünürlerken ortaya çıkan dinsel, siyasal ve toplumsal tartışmalar Kelam'ın önemli bir sorunu olan hilafet meselesini gündeme getirmiştir. Ardından bu savaşlarda ölen Müslümanların dünyada ve ahiretteki konumları iman-amel ilişkisini tartışmaya açarken Kelam'ın bir diğer önemli probleminin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Yönetimle ilgili ortaya atılan düşünceler siyasal ve dinsel cebir anlayışlarını beslerken bunlara tepki olarak da "kaza-kader", "insan fiillerinin yaratılması", "halku'l Kur'an", "iman-amel meselesi" gibi birçok tali konu Kelam'ın konusu haline gelmiştir (Sinanoğlu, 2004: 127).

Bütün bu tartışma ve görüş farklılıkları sonucunda İslam düşüncesinde çeşitli gruplar meydana gelmiştir. Özellikle hicri ikinci yüzyıldan itibaren itikadi düşüncelerde belirgin ekollerleşmeler baş göstermiştir. Müslümanlar, kendi iç hesaplaşmalarının yanında tercüme hareketleri ile başka inanç ve düşüncelerle tanışırken bu tarz fikri akımlara, İslam vahyini temel alan düşünceleri alternatif olarak sunmak ve vahyi olumsuz saldırılardan korumak için şifahi ve kitabi birçok çalışmalar ortaya çıkarmışlardır. Sonuçta iç ve dış saldırılara karşı naklin yanında akli da kullanan bir ilim olarak Kelam ilmi oluşmuş (Özervarlı, 2019: 18) ve hicri üçüncü yüzyıldan itibaren bu misyonunu günümüze kadar devam ettirmiştir. Aklın etkin olarak kullanılması anlamında felsefe ile benzerlik gösterse de Kelam hem akli hem de nakli kaynak kabul ederek kendine has yöntem ve içerik sahibi bir ilim olarak ondan ayrılmaktadır (İzmirli, 2018: 11; Taftazânî, 2017: 24-25).

Vasil b. Ata'nın hicri birinci yüzyılda hocası Hasan el-Basri'nin "mürtekb-i kebire" konusundaki görüşlerine itiraz ederek ondan ayrılması Mu'tezile mezhebinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Mu'tezile mezhebi özellikle hicri ikinci ve üçüncü yüzyılda Emeviler'in benimsedikleri cebri anlayışa itiraz etmiş ve ileri sürdükleri argümanlarla Kelam ilminin gelişmesine önemli katkılar sağlamışlardır. Üçüncü yüzyıl sonunda, Eş'arî'nin Mu'tezile'den ayrılması ile sonuçlanan süreç Mâtürîdî'yi de içine alarak Sünni Kelam'ın üst yapısını oluşturmuştur. Hem Ehl-i-sünnet hem de Mu'tezile bu dönemlerde İslam dinine karşı içerden ve dışardan yapılan saldırılara karşı savunma görevini elden bırakmamış, buna rağmen birbirlerini eleştirmekten de geri durmamışlardır. Felsefenin de İslam dünyasına girmesi ile naslar üzerinde anlama ve yorumlama çabaları baş göstermiş bunun sonucunda da ciddi bir literatür oluşmuştur. Mu'tezile'nin siyasi iktidarı arkasına alarak mihne hareketine ön ayak olması ve İslam Kelamı'na yabancı birçok kavramın Müslüman dünyaya sokulması sonucunda Kelam ilmi birçok zihinde eleştirilere ve karşı duruşlara maruz kalmıştır. Bu dönemde Kelam'a, "cevher-araz", "kelamullah" gibi konular da eklenince tartışmalar bazı grupları aşmamış ve Kelam bazen de siyasi iktidarların düşüncelerine payanda olarak kullanılmıştır. Gazalî'den sonra ise yaklaşık dokuz asır gibi bir zaman şerh ve haşiyelerle geçirilmiş akli üretim durma noktasına gelmiştir.³ Müslüman dünya kendine özgü düşünce dünyasını daraltmış taklit ve nakile yönelerek muhafazakâr bir yol takip etmişlerdir. Birçok kelami meseleyle ilgili öne sürülen düşünceler bir içtihat çeşidi olarak kabul edilirken zaman içinde itikadi bir ilke mesabesine gelerek özgün düşüncenin önü kapatılmıştır.

İçerik olarak Kelam böyle bir seyir izlerken kullandığı metotlar da dönem dönem değişiklik göstermiştir. Hz. Peygamber ve sonrası dönemlerde Müslüman toplum Arap dil kuralları, şiir, belagat, hitabet gibi birçok etkinin sonucunda oluşan bir "usûle" düşünmekteydi. Zira Kur'an onlardan akletmelerini ve düşünmelerini istediklerinde "mantık bilmiyoruz" şeklinde bir itiraz ileri sürmemişler, zaten var olan bu tarz unsurları devreye sokarak kendilerinden istenen tefekkürü yerine getirmeye çalışmışlardır (Çelebi, 2005: 251). Ancak özellikle Hz. Peygamberden sonra Kelam ilminde, kıyas bir akıl yürütme yöntemi olarak ortaya çıkmıştır. Fıkıhtan ödünç alınan kıyasın en önemli özelliği sadece benzerlik üzerine kurulmuş olması ve nakli bilgilerden sonuç çıkarmaya yönelmesiydi. Daha sonraki dönemlerde başka kültür ve inançlarla tanışan mütetekillimler Mu'tezile'nin ön ayak olmasıyla cedelleşme ve reddiyeleşmeyi temel alan bir tartışma üslubu benimsediler. Tercüme hareketlerinin de etkisiyle Mu'tezili kelamcılar dini verilerden sonuca ulaşmayı içeren kıyasın yerine felsefi verilerden sonuca giden felsefi akıl yürütme metodunu benimsediler. Öyle ki birçok felsefi mesele de Kelam'ın konusu içine girmiş oldu (Taftazânî, 2017: 38). Ayrıca ilk kıyas şeyler arasındaki benzerliğe dayanırken felsefi kıyas nispetlerin eşitliğine dayanmaktaydı. Böylece Mu'tezili kelamcılar bu yöntemleri kullanarak dini verilerden felsefi bir usûl ile sonuç çıkararak var olan yöntemin yerine başka bir yöntem ikame ettiler. Aristo mantığı olarak adlandırılan bu yönteme karşı çıkışlar pek etkili olamamış önce Mu'tezile daha sonra da Ehl-i-sünnet bazı düzeltmeler yaparak bu yöntemleri benimsemişlerdir. Ancak Eş'arî sonrası Kelam ilminde bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Bâkılânî, Aristo'nun "bazen yanlış öncüllerden doğru sonuçlar çıkması mümkündür" anlayışına karşı çıkarak "delillerin yanlış olması halinde onlarla ispatlanan şeylerin de yanlış olacağı" önermesini savunmuştur (İbn Haldun, 2004: 2/646). Ardından Gazalî mantık lehine ortaya koyduğu düşünceler

³ Şerh ve Haşiyeye dönemiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Hilmi Karaağaç, *İlm-i Kelâm'da Şerh ve Hâşiyeye Geleneği: el-Akâidü'l-Adudiyye Örneği* Ankara: 2016.

ile yeni bir dönem ortaya çıkarmıştır. Ona göre mantık, katı bilgiye ulaşmanın ve doğru düşünme adımlarının olmazsa olmazıdır. Böylece mantığın yaygın hale gelmesi ve kelamcılar tarafından kullanılması mütekaddimundan farklı olarak "müteahhirun yöntemini" ortaya çıkarmıştır. Onlar delil çöktüğü zaman medlul de çöker ilkesini kabul etmeyerek Yunan mantığının kurallarını benimsemişlerdir. Bu aşamadan sonra da Kelam ilmi tarihsel değişimlerin uzağında kalarak yöntemini çağın gereklerine göre uyarlayamamış ve duraklama dönemine girmiştir (Ay, 2004: 154-155).

On yedinci asırdan sonra Batı karşısında birçok alanda yenilgilerle karşılaşılınca on dokuzuncu yüzyılda Müslümanlar bu acı duruma çareler aramaya başlamışlardır. Mısır'da Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh, Türkiye'de Sait Halim Paşa, Mehmet Akif, İzmirli İsmail Hakkı, Hint alt kıtasında Seyyid Han, Muhammed İkbâl, Türkistan bölgesinde Musa Carullah gibi âlimler bu durumdan çıkmak için farklı reçeteler ortaya koysalar da çıkış noktaları aynı endişeyi barındırmıştır. Bu isimlerden bazıları ilk dönemlere dönmeyi bazıları da yeni bir yapılanmayı çözüm önerisi olarak sunmuşlardır. Ancak çoğu çözüm parçacı, savunmacı ya da modernist düşünceden öteye gidememiştir. Çağın içinde bulunduğu insan hakları (özellikle kadının konumu), düşünce hürriyeti, çoğulcu yönetim, ekolojik dengenin bozulması gibi birçok sorun çözüm beklemektedir (Sinanoğlu, 2004: 129-130). Ancak Kelam ilminin bu sorunlara hangi oranda teoriler ürettiği ya da üretmeye çalıştığı tartışmalıdır. Yine de Kelam ilminin tarihine ve konumuna bakıldığında problemlere çıkış yolları sunabilecek fonksiyonel bir ilim olduğu görülmektedir. Tartışmalar bunun nasıllığı oranında gerçekleşmektedir.⁴

Her ilim dalında olduğu gibi Kelam ilmi de kendine özgü içerik ve metotlara sahiptir. Bunlar sayesinde diğer ilimlerden ayrılır. Onun ortaya çıkması ve gelişmesinde dini naslar başat bir rol oynamış olsa bile bu durum Kelam'ın içerik ve metot açısından mutlak bir ilim dalı olduğunu göstermez (Karaağaç, 2016: 167). Her ne kadar halef alimleri Kelam'ın ilk çıktığı dönemlerdeki çeşitliği sürdürümemiş tarihî aşamalardan birini ilk ve son aşama olarak belirleyerek kendi görevlerini sefeli şerh etmek olarak belirleseler bile değişen tarihsel ve toplumsal koşullar Kelam'ın yenilenmesini zorunlu kılmıştır. Aksi halde mütekaddimun kuşağı müteahhirun kuşağına yapacak iş bırakmamış olmaktadır (Hanefi, 2003: 156; İbn Haldun, 2004: 2/647). Dolayısıyla dini nasların bile anlaşılıp yorumlanmasında tarihi ve sosyal şartlar dikkate alınarak "esbabı nüzul", "mekki-medeni", "nasih-mensuh" gibi birçok ilmi mesele ortaya konulurken özü itibarıyla dinamik yapıya sahip olan Kelam ilminin herhangi bir değişikliğe konu olmaması düşünülemez.

2. Kelam İlminde Yenilenme Arayışı: Tarih, Gelenek ve Modern Zorluklar

Kelam ilmi, tarihsel sürecine bakıldığında dini naslara dayanan akli muhakemeler sonucunda ortaya çıkan zaman zaman duraklamaya giren bir ilim olsa da içinde barındırdığı gelişimci karakterinden dolayı dinamizmini hiç kaybetmemiştir (Altıntaş, 2010: 22). İçeriği tarihsel şartlara göre gelişme göstermiş ve ona uygun metot arayışlarına girilmiştir. Nitekim İzmirli İsmail Hakkı bu durumu şöyle vurgulamaktadır: "Kelam ilmi görevinin bir gereği olarak, düşmanların, inatçıların ve aydınlatılmak istenen kimselerin değişmesiyle birlikte değişir, yaşanan çağın gereklerine göre yenilenir. Örneğin bir zamanlar ilk Kelam bilginleri tarafından mantığa aykırı olarak kabul olunan prensipler, sonraki kelamcılar tarafından kaldırılmış, tersine mantık kanunlarına uygun düşen yeni birtakım prensipler kabul edilmiştir" (İzmirli, 2018: 15-16).

Buna benzer birçok ifade, genelde İslami ilimlerin özelde ise Kelam ilminin değişen koşullar karşısındaki tutumunu açıkça ortaya koymakta ise de eleştiriler bu ilimlerin çağın sorunlarına karşı çözüm bulmada yetersiz kalması ve öne sürdüğü çözümlerin belli bir entelektüel tartışmayı aşamaması ile ilgili olmuştur. Bu yüzden 19. yüzyıl sonlarında Kelam ilminin yenilenmesi düşüncesi Müslüman düşünürler arasında hızla yayılarak Yeni İlm-i Kelam arayışları baş göstermiştir.

Bu düşüncenin gerekçeleri arasında birçok etken sayılabilir. Aristo düşüncesinin egemenliğinin zayıflaması, ilimde deney ve gözlemin itibarının artması, klasik felsefede yer alan Sufestaiyye ve Dehriye mezheplerinin yerini Materyalist ve Pozitivist akımların alması Kelam ilmindeki bu yeni arayışın Batı'nın kültürel ve düşünsel değişimlerinden etkilendiğini göstermektedir (Özervarlı, 1998: 37-80). İslam coğrafyasının son dönemlerde Batı ile kültürel temas halinde olması bu konuların gündeme gelmesinde etkili olmuştur. Aynı zamanda Osmanlı başta olmak üzere İslam dünyasında baş gösteren duraklama ve gerileme, Batı etkilerine açık olmasına sebebiyet vermiş, ona karşı direnme gücünün kırılmasına neden olmuştur (Geçit, 2016: 933). Bu etkiden kurtulmak için yeni bir anlayış daha özelde yeni bir Kelam arayışı kaçınılmaz hale gelmiştir.

Durumu daha iyi analiz etmek için Kelam'ın gelişim serüvenine dolayısıyla geleneğe bakmak gerekir. Çünkü bir yenilenmeden bahsedilecek ise her şeyden önce yenilenecek unsurun yükseldiği gelenek anlaşılmalıdır. Zira o şu andan bağımsız değildir. Gelenek, konunun hareket noktasını oluştururken yenilik bu geleneğin içinde bulunan çağın gereksinimlerine göre yeniden yorumlanmalıdır (Hanefi, 2011: 11). Gelenek, geçmişte olmuş bitmiş orada duran bugünden ayrı bir oluşum değildir, zira istenirse de onu bugünden ayırmak imkânsızdır. Bugün de yapılanlar onun bir devamı daha doğru bir ifade ile geleneğin bugünkü tezahürüdür. Eski olmadan yeni olmaz. Bu nedenle asıl olan eskiyi

⁴ Bir değerlendirme ve çözüm önerileri için bkz. Çelebi, Kelam Metodunun Ortaya Çıkışı Gelişim Süreci Ve Yeni Metot Arayışları , 247-272.

kutsamak değil onu yeni olanı meydana getirecek bir kaynak olarak görmektir (Keleş, 2018: 24). Dolayısıyla gelenek ve yenilenme arasında bir tezattan bahsedilemez. Aksine bunlar birbirini izleyen bir devinim halindedirler.

Daha önce vurgulandığı üzere Kelam ilminin içerik ve metot geleneği, içinde bulunulan tarihsel ve toplumsal koşullardan bağımsız değildir. Kelamcılarının üzerinde durdukları esaslar yapısal anlamda zamandaş olunan inanç akımlarına karşı reaksiyonlar (cedel) veya itirazlar (reddiye) ile belirlenmekte olup daha sonra normatif duruma gelmişlerdir. Söz konusu durumlar değiştiği ölçüde Kelam'ın da içerik ve metot olarak yenilenmesi kaçınılmaz bir hal almıştır. Hasan Hanefi bu durumu şöyle izah etmektedir: "İnsanlar, kendi öz değerlerine karşı yabancılaşmış ve kitleler tam bir kayıtsızlık içerisinde yaşam sürmektedir. Şartlar ve koşullar kesinlikle değişmiştir. Ve tarih yeni bir medeniyet süreci için yeni bir yola girmiştir. Tehditler artık doğrudan galip İslam ümmetinin inançlarına değil, tam aksine mağlup ümmetin sahip olduğu doğal zenginliklerine yöneliktir. Bu durum, yeni Kelam âlimini yeni tehlikelerin bulunabileceği şeylere yönelmesini, 'ruhun ölümsüzlüğü', 'âlemin yaratılmışlığının ispatı' ve 'Allah'ın varlığının delilleri' gibi tehditlerin gelmeyeceği eski savaşımlara -ki o savaşımlar önceden kazanılmış savaşımlardır- atılıp enerjisini oralarda tüketmemesini zorunlu kılmaktadır. Asır değiştiği, zaman farklılaştığı ve tarih bütünüyle bir aşamadan başka bir aşamaya bir dönemden başka bir döneme geçtiği sürece, defalarca hüsrana uğranan yeni başka savaşımlara girmek ve yeni Kelam ilmi adına yeni bir tanım veya bir hedef, yeni bir muhteva ve metodoloji geliştirmek, öncelikle, yeni Kelam ilmi ile uğraşan ilim adamlarına düşer. Zira Kelam ilmi, günümüzün tehdit unsurlarıyla geçmişe ait gelenek arasındaki düalitenin ve tahrip unsuru olan zorlukların aşılmasında ümmetin vicdanına asrın ruhuyla eşlik eden bir ilimdir" (Hanefi, 2003: 162).

Görünen o ki konusu itibarıyla Kelam ilmi başlangıçta metafizik meselelerle ilgili iken Müslümanların ihtiyaçları doğrultusunda zamanla inançla doğrudan ilgili olmayan şeyler de bu ilmin kapsamına dâhil olmuştur. "İmamet", "bilgi konuları", "atomculuk" gibi meseleler bunlardan bazılarıdır. Çünkü Kelam ilminin gayesi İslam'ın temel akidelerini akli ve nakli delillerle savunmaksa, kelamcının delil olarak kullanmak zorunda olduğu şey de yaşadığı çağın ortaya çıkardığı tikel konulardır. Bu yüzden kelamcının işlevi bütün dönemlerde aynı değildir. O bir dönemde geliştirdiği argümanları başka bir dönemde eleştirir hale gelebilir, onun eksik ve yanlışlarını düzeltebilir hatta o sistemi tamamen ortadan kaldırabilir (Evkuran, 2019: 20).

Nihayetinde Kelam'ın doğduğu andan bugüne geçirmiş olduğu serüven bunu kanıtlar niteliktedir. Kelam'ın ortaya çıkış sebeplerinden başlayarak Eş'arî'nin içinde olduğu Mütakaddimun Dönemi ve Gazalî ile beraber Mütakaahirun Dönemi kendi tarihsel koşullarının yarattığı değişimleri içinde barındırmıştır. Daha sonra zamanın değişmesiyle ortaya çıkan yenilenme ihtiyacı da bu geleneğin bir devamı olarak görülebilir. Bu yüzden yeni bir Kelam'a ihtiyaç bir gereklilikten öte var olan geleneğin bir tezahürü gibi görünmektedir.

3. İnsan Merkezli Kelam Anlayışı: Tanrı, İnsan ve Toplumsal Değişim Dinamiği

Yaratan olarak Tanrı, yaratılmış olarak da insan Kelam'ın iki ayrı konusudur. Ancak insan aşkın ve müteal olan Tanrı'nın yanında hak ettiği ilgiyi pek görememiştir. Tanrı'ya yapılan bu aşırı vurgunun yanında insana ve insanın varlık alanındaki yansımalarına yeterince eğilinmemesi onu ikinci derecede öneme sahip bütün eylemlerinde sadece Tanrı'ya bağımlı bir varlık kategorisine koymuştur. Öyle ki insanın fiilleri ve bu fiillerle ilgili olarak iradesi neredeyse yok sayılmakta ve o, Tanrı'nın mutlak otoritesi karşısına konuşturulmuş bir güç şeklinde kabul edilmektedir. Durum böyle olunca Tanrı ve insan arasındaki bağ, insanı bilgisel olarak güçlendirmek yerine onu Allah'ın mutlak kudreti yanında aciz, mutlak ilmi karşısında cahil kılmıştır (Düzgün, 2010: 100). Belki de bu yüzden ki Kelam insanı merkeze alan birçok konuda söz söyleyemez hale gelmiştir.

Kelam sadece Tanrısal alanla ilgilenen bir ilim değildir. Onun insana ve insanla ilgili olan bütün değerlere söyleyecek sözü vardır. Çünkü Kelam "insanı hayatın gerçekleriyle birebir karşılaştırmayı ve bu gerçeklere ilişkin davranış geliştirmeyi insana öğretme" sosyal bir disiplindir (Düzgün, 2010: 101). Sosyal bir disiplin olarak Kelam, Tanrı, insan ve tabiat arasında var olan her türlü ilişkiyi konu edinmelidir. Bu üç alandan hiçbirini diğerine öncelememelidir. Kelam'ın tümel ilkelerinin (mebadi) ve bu ilkeleri temellendirecek tikel unsurların (vesail) tarihsel koşullara göre değişiklik gösterebileceği tezinden hareketle denilebilir ki Kelam geçmişten farklı olarak Allah adına konuşmanın aksine Allah, tabiat ve insan hakkında konuşmaya odaklanmalıdır. Yine gelenekten tevarüs eden reaksiyoner bir savunma anlayışı yerine Allah, tabiat ve insan arasında tebarüz eden yapısal ve realiteye ilişkin olgusal sorunlara çözüm üretme uğraşısına girişmelidir. Yalnızca ebedi bir kurtuluş yolunda ahirete odaklanan bir ilim olmaktan çıkıp bireyin hayata yabancılaşmasına engel olan onun bireysel bağımsızlığını vurgulayarak toplumsal niteliklerini emin kılmasına yardımcı olacak bir disiplin haline gelmelidir (Ay, 2004: 168).

Sosyal Kelam Tanrı, insan ve toplumsal değişim olarak üç ana unsuru temel alır. Tanrı değişmeyen tek mutlak gerçektir. Fakat bir realite olarak toplum sürekli değişim halindedir. Din de insana bu değişime ayak uydurma gücü vererek sosyal sürece katkı sunmasını sağlar. Tanrı bu devinimde insanın karşısında değil yanındadır (Düzgün, 2010: 102). Sosyal Kelam

bu ilişkiler içinde sadece inanç esaslarını tespit ve temellendirme ile uğraşmaz, ayrıca bu ilkelerin insana yansımalarına da katkıda bulunur. Bu yüzden o siyaset, hukuk, sanat gibi insanı ilgilendiren pek çok olguyla yakından ilgilidir. İslam'ın içtimai hayat içindeki bütün unsurlara hangi ilkelerle yaklaşılması gerektiğini açıklar (Ardoğan, 2021: 335). Modern sorunlarla yüzleşen insanoğlunun Tanrı, insan ve toplum üçgeninde yol göstericiliğini yapar ve bu alanlarda yeni değerler üreterek geleceğe katkıda bulunur.

Meselenin en temelinde bulunan Tanrı anlayışları sosyal Kelamın en önemli sacayağıdır. Çünkü bu anlayışlar insanın bütünüyle fikri ve fiili hayatına sirayet eder. İslam düşünce geleneğinde bir kısım, Tanrı'yı teşbihi bir anlayış ile tamamen insani bir yapıda tasvir ederken diğer kısım O'nu insanın algı ve anlayışının dışında görmektedir. Başka bir kısım ise onu âlem ile ayrılmaz bir bütün şeklinde tasvir etmektedir (panteizm). Mevcut olan bu farklılıklara her ne kadar ilahi söylemler temel olsalar da beşerî düşüncenin somuttan soyuta doğru evrilmesi Allah tasavvurlarının da dinamik ve değişken olmasına yol açmıştır (Çelebi, 2005: 258). Dolayısıyla insan her daim Allah'ı tanıma uğraşısı içinde olmuş, değişik anlayışlara yönelmiş ancak bunların hiçbirini mutlak ve değişmez görmemiştir.

Tanrı'ya atfedilen her türlü tasavvur insan düşüncesiyle ilişkilidir. "Allah'a attığımız isim ve sıfatlar insandaki isim ve sıfatların mutlak halidir. Allah'ın alemi yaratmadan önce sahip olduğunu kabul ettiğimiz ve yaratılmışlardan O'nu ayıran zati sıfatlar hariç Allah'a dair bütün isimlendirmeler insanda kavram olarak vardır." Çünkü mutlak düzeyde kudretli olan Allah'ı ancak mikro düzeyde bu isimlere sahip olan insan takdir edebilir. Bilgi sahibi insanın hemen sonra başına ne gelecek olduğuna vakıf olamaması mutlak ilim sahibi olan Allah'ın bilgi kudretini takdir edebilmesinin en önemli sebebidir. Allah ile bu şekilde kurulan bir ilişki insana yeni bir bilinç ve yeni bir ruh yaratır. İnsan hayatına doğrudan etkili olan böylesi bir ilişkiden mahrum olan her türlü analiz eksiktir (Düzgün, 2012: 138).

Tanrı bilen, kudret sahibi, yaratan ve kullarına rızık veren aktif bir varlıktır. Bunun karşısında insan ise bu nitelikleri kavrayabilen ve takdir edebilen bir varlıktır. Çünkü bu niteliklerin özünün ve yüceliğinin bilgisine vakıftır. Bu bağlamda Allah'ı tanıması ve O'nu hatırlaması insanın hayatına anlam ve gaye katar. Bütün alt gerçeklikleri de doğru bir anlayışla kavramasını sağlar. Aynı şekilde O'nu unutması ve şuurundan kaldırması ise onu anlam ve gayeden mahrum bırakarak huzursuz kılar. Bunun içtimai hayata yansımaları ise istibdat, kanunsuzluk ve anarşidir (Özerverli, 1998: 101). Kur'an Allah ile insan arasındaki ilişkinin bozulması halinde yol açacağı tahribatı şöyle açıklar: "Allah'ı unuttukları için onlara kendileri de unutturulan kimselerden olmayın, onlar doğru yoldan sapanlardır" (Haşr 59/19).

Farklı zaman ve mekânlarda meydana gelen her türlü olay Tanrı'nın yaratıcı aktivitesi ile ilişkilidir. Bu olaylara dair yapılan her açıklama –bilimsel alanlar da dâhil- içinde bulunulan zamanın şartları ölçüsünde kendi bilimsel sonuçlarıyla Tanrı, insan ve tabiat düşüncelerini yeniden inşa ederler. Kelam ilmi de bu olguya kulak tıkayarak sadece teorik akideler alanına hapsedilemez. Aksine varlıklar arasındaki ilişkiyi akla, duylara ve habere dayalı olarak anlamaya ve açıklamaya çalışır (Ay, 2004: 172). O nasıl ki vahyedilmiş ilkeleri aklın eşliğinde rasyonelleştirerek hayata geçiren bir disiplin ise çağın getirdiği sorunlara çözüm üretmek için çağın getirdiği yorum ve teorileri de ayırt ederek vesailini genişletme çabasına girişmelidir. Aksi zaten onun amacına aykırıdır.

Sosyal Kelam'ın diğer önemli unsuru da insandır. Bu anlayışta insan merkezi bir konuma sahip mutlak bir değerdir (Öztürk, 2017: 257). İnsanın bağımlı ya da bağımsız oluşu daha doğru bir ifade ile irade anlayışımız onun evrendeki yerini belirlemede en önemli etken olup teolojik düşüncenin yorumlanmasında kilit bir düzlemde durmaktadır (Düzgün, 2010: 73). Geçmişte bu durum daha çok Allah'ın gayesine vurgu yapılarak açıklanmıştır. Bu açıklama tarzı insanı bütün yapıp etmelerinde Tanrı'ya bağımlı kılmış kendisine Tanrı tarafından empoze edildiğini kabul ettiği kurallar bütünüyle yaşamını idame ettirmiştir. Bu düzlemde insanın geleceği tamamıyla Tanrı tarafından belirlenir. O her daim bir kural koyucu insan da bu kuralı uygulayandır. İnsanın bu açmazı onun verili birçok yeteneğinin körelmesine neden olmuştur. En önemli yeti olan düşünme yeteneği dumura uğrayan insanın var olanlar içinde en iyisi olması gereken dünyanın imarında herhangi bir etkisinin olması düşünülemez. Nitekim gözlemlenen dünya hiç de vaat edildiği gibi değildir. Maalesef bu durumun faturası da teodise sorunu olarak yine Tanrı'ya kesilmiştir (Düzgün, 2010: 78).⁵ Böylece Tanrı karşısında insan, olabildiğince pasif bir varlık olarak konuşlandırılmıştır.

Oysaki insanın Allah karşısındaki konumu diğer varlıkların konularından farklıdır. Çünkü insan başka varlıklara benzemez. Eşya Allah'ın evrene koymuş olduğu nizama zorunlu olarak boyun eğer. Nesnelere de bu kozmik düzenin hem bir parçası hem de uygulayıcısıdır. Buna karşılık insan bu özelliklerle teşmil edilemez. O bu nizama uyma ya da karşı çıkma iradesine sahiptir. Öyle ki onu yerle bir de edebilir. Bu yeti ona Tanrı tarafından verilmiştir. O halde Tanrı'nın aşkınlığı ve mutlaklığı göz ardı edilmeden insanın da özgürlüğünü ve özgürlüğün gereği olan sorumluluğunu sonuna kadar savunmak gerekir (Evkuran, 2019: 88). Zira seçeneğinin olmadığı bir ortamda sorumluluğun da anlamı yoktur.

⁵ İnsan merkezli bir yaklaşım için bkz. Muhammet Aydın, *İnsanın Kaderi -Teo-Antropolojik Bir Yaklaşım-* Ankara: 2023.

Vahiy de insana bu anlamda mazeret sunmaksızın sorumluluk yükler. Gelenek, düzen, şeytan, iktidar vs. hiçbirinin insanın yapıp etmelerinde otorite ya da güç sahibi değildir. İnsanın iradesine yön veremezler. Çünkü bireysel olarak insan özgürlüğe, sorumluluğa ve hesabın kişiselliğine sahiptir.

Sosyal Kelam'ın dayandığı diğer bir unsur da toplumsal süreç ya da değişimdir. Toplumsal süreç insanoğlunun bütün eylemlerinin toplamıdır. Amaç en iyiye ulaşmaktır. İnsanın tek başına bu amaca matuf olamadığı yerde diğer toplum fertleri birbirlerinin eksikliklerini gidererek bu amaca ulaşmaya çalışır. Elbette bu kolay bir süreç değildir. Nitekim değişim gerektiren yeni fikri ortaya atan kişi, gücü nispetinde tepkilerle karşılaşabilir. Bu yüzden yenilikçinin ilk önce bu tepkilere cevap vermesi gerekir. Örneğin Peygamberler yaşadıkları dönemde ileri gelen kişilere daha özel bir önem vermişlerdir. Çünkü onların vereceği tepki, güçleri ile doğru orantılıdır. Tabi ki vahyin muhatabı sadece Mekke aristokrasisi olmayıp köle ve hizmetçiler de çağrıya dâhildir. Bu yüzden hitap, dengeyi gözetmiş ve muhatabını dikkate alan bir dünya görüşü oluşturmuştur. Öyle ki ezilen kesim ağırlıkta olduğu için zenginlere, fakirleri koruyucu hükümler vaz edilmiştir (Haşır 59/7). Buna rağmen yeniyeye karşı direnme her dönemde var olmaktadır (Düzgün, 2014: 139).

Fikri bir eylemin toplumsal değişime yol açması için bu hareketin süreçleri ve ilişkiler ağı dikkatle incelenerek onlardan anlamlı çıkarımlar yapılması gerekir. İslam özelinde düşünüldüğünde bilginin kesinliği ile hayatın kesinliği arasındaki ilişkiyi başlangıç noktası kabul etmek, tabii olanla içtimai olan arasında ayırım yaparak devam etmek gerekir. Tabii alan (Allah'ın nizamı) ile içtimai alanın yapısı, konuları ve fonksiyonları farklıdır. Bu yüzden toplum canlı bir organizma gibi doğar büyür ve ölür gibi kesin yargılar eksik çıkarımlardır. Çünkü zaman kesitlerini ayarlayarak bir dünya görüşünü ona uyarlamak pek mümkün değildir (Macit, 2015: 52). Beşerî bir dünyanın uzantısı olarak içtimai alan sürekli bir oluş-bozuluş dolayısıyla bir değişime tabidir. Bu değişimlerin iyi ya da kötü olma potansiyeli Allah tarafından insana verilen yapıp etme iradesiyle ilgilidir. Zaten insanın sorumluluğu da bu verili unsurlar oranındadır.

Din ile değişim arasındaki böylesi bir ilişki dinin düşünsel ilkelerini temellendirme iddiasındaki Kelam ilminin doğal konusudur. Zira Kelam mevcut şartlar, fikirler, inançlar, bilgiler, ideolojiler vs. gibi birçok unsuru onaylama, reddetme yahut değiştirerek bünyesinde barındırma, vahiy ile irtibatını sağlama böylece dinin esaslarını inşa ve onları savunma amacıyla kurulmuştur. "O dünün dünyasında yaptığı, düne yaptığı bu işi bugünün dünyasında bugüne yapmak zorundadır; yapamadığından dolayıdır ki Kur'an'dan kopuvmuş insanları da Kur'an'dan koparmıştır" (Çiftçi, 2015: 132). Nasıl ki Kelam ilmi içinde bulunduğu toplumların sorunları mesele edinerek vesailini oluşturmuşsa şimdi de bu işlevini gerçekleştirmek zorundadır. Nihayetinde nesillerin sorunları da bu sorunların çözüm yolları da artık geçmişten farklıdır.

Sonuç ve Değerlendirme

İslam dininin inanç esaslarını nassa dayalı olarak belirlemeye ve savunmaya çalışan Kelam ilmi insan aklına da gereken önemi vererek akıl-nakil dengesini kurmaya çalışmıştır. Naklin ortaya çıktığı zamanlardaki insan aklı vahiy ile daha uyumlu haldeyken vahiy ile insan arasındaki zaman aralığı arttıkça bazı sorunlar hasıl olmuştur. Nihayetinde nas sabit insan aklı ise sürekli tekâmül halindedir. Bu iki dünya arasındaki ilişkinin sağlıklı kurulması vahyin o denli hayatın içine girmesine sebep olmaktadır.

İşte Kelam ilminin de başarması gereken şey budur. Zira Kelam geleneği de böyle bir sürecin sonucunda oluşmuştur. Kelam'ı doğuran ve geliştiren birçok sebep olarak ileri sürülen "imamet meselesi", "büyük günah işleyenlerin durumu", "amel-iman meselesi", "cebiri tartışmaları", "hüsün- kubuh" konuları ve bunlar üzerine tartışmalarla şekillenen mezhepler ve ekollerin hepsi mevcut tarihsel koşullarda meydana gelen insan aklının bir ürünüdür. Dolayısıyla Kelam ilmi zaman zaman ortaya çıkan sorunlarını da onların cevaplarını da içinde bulunduğu çağın gereklerine göre oluşturmuş, bazen değiştirmiş bazen de tamamen kaldırmıştır. O halde denilebilir ki Kelam ilmi değişken ve farklı olma yeteneğini geleneğinden almıştır.

Bu anlamda Kelam'ın Tanrı, insan ve değişim konularında içtimai hayatı da içine alan bir değişimden geçmesi gerekir. Günümüzde siyasetten ekonomiye birçok alanda baş gösteren beşerî sorunlara anlam arayışı yolculuğundaki insana yol gösterebilecek ilim yine Kelam'dır. Zira Kelam çok yönlü sorunlara çok yönlü cevaplar üretecek disiplinler arası bakış açılarını ortaya koyabilecek bir ilimdir. Bu öneri elbette Kelam'ı bir sosyal bilime indirgemeyi içermez. Nihayetinde o İslam'ın temel inanç esaslarını göz ardı edemez. Ancak mesailini sabit tutarak vesailine yeni içerikler ve metotlar eklemek, onu çözüm üretebilir ve dikkate değer bir ilim haline getirecektir. Bu sebeple yapılan her çalışma bir nihayet olmayıp farklı bakış açıların geliştirilmesine yardımcı olmayı hedefleyen bir içeriğe sahiptir.

Kaynakça

Altıntaş, R. (Şubat 2010), Geçmişten günümüze Kelam geleneği. *Eskiye Dergisi*, (16), 22-29.

- Ardoğan, R. (2021), Çağdaş gelişmeler karşısında Kelam ilminde yeni bir yöntem önerisi. F. Özçelik (Ed.), içinde *İslam Dünyasında Üniversiteler Ve İslami İlimler* Mardin, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları.
- Ay, M. (2004), Kelam ilminin yeniden inşasında geleneğin moderne dönüşümü. M. Öztürk vd (Ed.), içinde *Kelam İlminin Yeniden İnşasında Geleneğin Yeri Sempozyum Bildirileri* (144-180) Elazığ, TDV Yayın Matbaacılık.
- Aydın, M. (2023), *İnsanın kaderi- teo-antropolojik bir yaklaşım-*, Ankara, Ankara İlahiyat Yayınları.
- Çelebi, İ. (2005), Kelam metodunun ortaya çıkışı gelişim süreci ve yeni metot arayışları. içinde *İslami İlimlerde Metodoloji Usûl Meselesi Tartışmalı İhtisas Toplantıları* (247-272) İstanbul, Ensar Neşriyat.
- Çelebi, İ ve S. T. Erel. (2017), Geçmiş ile bugün arasında Kelam ilmi ve yöntem sorunu. içinde *Kelam İlminde Metodoloji Sorunu Sempozyumu Bildiri Metinleri Kitabı* (23-34) Gaziantep, Gaziantep Üniversitesi Basımevi.
- Çiftçi, A. (2015), *Bilgi sosyolojisi ve İslam araştırmaları*. Ankara, Ankara Okulu Yayınları.
- Düzgün, Ş. A. (2012), *Allah, tabiat ve tarih*. Ankara, Lotus Yayınları.
- (2014), *Sarp yokuşun eteğinde insan*. Ankara, Lotus Yayınları.
- (2010), *Sosyal teoloji*. Ankara, Lotus Yayınları.
- Evkuran, M. (2019), *Sosyal bilimler mantığı ve Kelam*. Ankara, Araştırma Yayınları.
- Gazali, H. (1993), *İslam hukukunda deliller ve yorum metodolojisi* Y. Apaydın (Çev.), Kayseri, Rey Yayıncılık.
- Geçit, M. S. (Ekim 2016). Son dönem temsilcileri bağlamında Yeni İlm-i Kelam hareketi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (9), 931-944
- Hanefi, H. (2011), *Gelenek ve yenilenme* M.E. Maşalı (Çev.), Ankara, Otto Yayınları.
- . Kelam ilminin tarihselliği İ. Aslan (Çev.), *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 1(2).
- İbn Haldun, Z. (2004), *Mukaddime* H. Kendir (Çev.), Ankara, Yenişafak.
- İzmirli, İ. H. (2018). *Yeni İlm-i Kelam* S. Hizmetli (Sad), Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Karaağaç, H. (2016). *İlm-i Kelâmda şerh ve hâşîye geleneği: el-akâidü'l-adudiyye örneği*. Ankara, İlahiyat Yayınları.
- . Çağdaş dönem Kelam'ında yenilenme önerileri- Hasan Hanefi örneği-. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 7(48), 165-181.
- Keleş, A. (Eylül 2018). Dinin güncellenmesinin anlamı ve imkanı. *Yetkin Düşünce* 1(3).
- Macit, N. (2015). *Dünya kurmak*. İstanbul, Ötüken Yayınları.
- Özervarlı, M.S. (1998), *Kelamda yenilik arayışları*. İstanbul, İsam Yayınları.
- Öztürk, R. (2017). Günümüz Kelam ilmine dair bazı tespit ve öneriler. içinde *Kelam İlminde Metodoloji Sorunu Sempozyumu Bildiri Metinleri Kitabı* (253-264) Gaziantep, Gaziantep Üniversitesi Basımevi.
- Sinanoğlu, A. (2004). Klasik kelam ekollerinin yöntemleri, çıkmazları ve yeni çıkış yolları üzerine bir deneme. M. Öztürk vd (Ed.), içinde *Kelam İlminin Yeniden İnşasında Geleneğin Yeri Sempozyum Bildirileri* (127-142) Elazığ, TDV Yayın Matbaacılık.
- Taftazânî, S. (2017). *Şerhu'l-akaid* M. Can (Thk.), İstanbul, Şefkat Yayıncılık.
- Yarımbaş, E. (2004). Kelam ilminin tanımı üzerine. *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 73-82.

Extended Abstract

Aim and scope

The issue of whether the science of kalam, which has an important place in the world of Islamic thought, maintains this place today is a matter of debate. In its historical course, the science of kalam has tried to fulfill its duty of defending Islamic beliefs and has created an interdisciplinary perspective in connection with this issue. However, as in every branch of science, the stagnation that emerged in the science of kalam caused it to be subjected to criticisms such as its inability to renew itself and its inability to produce solutions. When viewed within the framework of these criticisms, it can be seen that

the science of theology has remained in an intellectualism that produces mental activity through some abstract concepts far from directing the society. For this reason, kalam should become a science that will respond to the needs of people according to the time it is in. Because theology is the science that has the capacity to establish the connection between God, man and history in the best way by making this renewal.

As in every branch of science, the science of Kalam has its own content and methods. These distinguish it from other sciences. Even if religious teachings played a major role in its emergence and development, this does not mean that kalam is an absolute science in terms of content and method. Even though the successor scholars were unable to maintain the diversity of the early periods of kalām's emergence and set one of the historical stages as the first and the last stage and defined their task as commenting on the predecessors, the changing historical and social conditions necessitated the renewal of kalām.

Therefore, in the late 19th century, the idea of renewing the science of theology spread rapidly among Muslim thinkers and the search for a new theology began. Many factors can be counted among the reasons for this idea. The weakening of the dominance of Aristotle's thought, the increase in the prestige of experiment and observation in science, and the emergence of Materialist and Positivist movements show that this new search in theology was influenced by the cultural and intellectual changes in the West. The fact that the Islamic geography has been in cultural contact with the West in recent times has been effective in bringing these issues to the agenda. In order to get rid of this influence, the search for a new understanding, more specifically a new theology, has become inevitable.

Methods

God as creator and man as created are two separate subjects of theology. However, man has not received the attention he deserves next to the transcendent and transcendent God. In addition to this overemphasis on God, the lack of attention to man and his reflection in the sphere of existence has placed him in the category of a being who is dependent only on God in all his actions, which are of secondary importance. So much so that man's actions and his will in relation to these actions are almost ignored and he is regarded as a force deployed in opposition to God's absolute authority. As such, the bond between God and man, instead of empowering him intellectually, has rendered him incapable in the face of God's absolute power and ignorant in the face of God's absolute knowledge. Perhaps this is why theology has become unable to speak on many human-centered issues.

Findings

Social theology is based on three main elements: God, man and social change. God is the only absolute unchanging reality. But as a reality, society is in a state of constant change. Religion enables man to contribute to the social process by giving him the power to keep up with this change. God is with man in this movement, not against him. Within these relations, social theology not only deals with determining and grounding the principles of faith, but also contributes to the reflection of these principles on human beings. Therefore, it is closely related to many phenomena that concern human beings such as politics, law and art. He explains the principles by which Islam should approach all elements of social life. He guides human beings facing modern problems in the triangle of God, man and society and contributes to the tradition by producing new values in these areas.

Another important element of social theology is the human being. Man's dependence or independence, or more accurately, our understanding of the will, is the most important factor in determining his place in the universe and stands at a key level in the interpretation of theological thought.

In the past, this situation was explained by emphasizing God's purpose. This mode of explanation made man dependent on God in all his actions and he lived his life according to the rules he accepted as imposed on him by God. On this plane, the future of man is completely determined by God. He is always the rule-maker and man is always the rule-implementer. This dilemma of man has led to the atrophy of many of his given abilities. It is inconceivable that man, whose most important ability, the ability to think, has been dulled, can have any influence on the construction of the world, which should be the best of all that exists.

Another element on which social theology is based is social process or change. The social process is the sum total of all human actions. The aim is to achieve the best. Where human beings alone cannot achieve this goal, other members of society try to achieve this goal by overcoming each other's shortcomings.

Conclusion

In this sense, theology needs to undergo a transformation that includes social life in terms of God, man and change. Today, theology is the science that can guide human beings on their journey in search of meaning to the human problems that arise in many fields from politics to economy. Because theology is a science that can reveal interdisciplinary perspectives that will produce multifaceted answers to multifaceted problems. This suggestion, of course, does not involve reducing

kalām to a social science. After all, it cannot ignore the basic belief principles of Islam. However, keeping its issues constant and adding new contents and methods to its walaya will make it a science that can produce solutions and make it a remarkable science. For this reason, every study is not a final one, but has a content that aims to help develop different perspectives.